

РОЗДІЛ 5

ПСИХОЛОГО – ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ І МЕТОДИК НАВЧАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

УДК 159.9

Ю. Е. Березовський, м. Вінниця, Україна / Yuriy Berezovsky, Vinnitsa, Ukraine
akm_pbs1@ukr.net

*Молодим людям часто здається,
що їх поведінка природна,
тоді як насправді вони просто
невиховані і грубі.*
Ф. де Ларошфуко

СКЛАДОВІ СИСТЕМИ ЧИННИКІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Анотація. У статті проаналізовано основні чинники девіацій з метою виявлення причин, які впливають на формування і виникнення девіантної поведінки учасників бойових дій, адже науковий інтерес до проблеми девіантних проявів серед військовослужбовців та їх профілактики зростає дедалі більше.

Розглянуто історичні і сучасні наукові погляди на природу відхиленої поведінки: її детермінацію (причини, мотиви, чинники), закономірності формування, механізми функціонування. Проаналізовано концепції, які приділяють основну увагу біологічним детермінантам (причинам), які роблять акцент на психологічних факторах, і соціальні концепції, які пояснюють девіантну поведінку виключно соціальними причинами. Визначено наступні групи факторів, які спричиняють відхилену поведінку особистості: зовнішні умови фізичного середовища, зовнішні соціальні умови, внутрішні спадково-біологічні і конституційні передумови, внутрішньоособистісні причини і механізми девіантної поведінки.

Зроблено висновок, що існують різноманітні взаємопов'язані фактори, що обумовлюють генезис девіантної поведінки, а саме: 1). індивідуальний чинник, який діє на рівні психобіологічних передумов девіантної поведінки, які ускладнюють соціальну та психологічну адаптацію індивіда; 2). педагогічний чинник, який проявляється в дефектах шкільного, сімейного і колективного виховання; 3). психологічний чинник, що розкриває несприятливі особливості взаємодії індивіда зі своїм найближчим оточенням в сім'ї, на вулиці, в колективі, і який передусім виявляється в активно-виборчому ставленні індивіда до середовища спілкування, до норм і цінностей свого оточення; 4). соціальний чинник, який визначається соціальними, економічними, політичними умовами існування суспільства.

Ключові слова: комбатанти, особистість, девіантна поведінка, соціалізація, учасники бойових дій, делінквентна поведінка, чинники, теорії, концепції, соціологічний підхід, психологічний підхід, фрустрація, соціальна роль.

Abstract The article analyzes the major factors of deviations in order to identify the reasons that influence the formation and occurrence of combatant's deviant behavior, as scientific interest to the problem of serviceman's deviant manifestations and their prevention is increasingly growing.

Considered historical and contemporary scientific views on the nature of deviant behavior: its determination (reasons, motives, factors), the regularities of formation, mechanisms of functioning. The concepts that pay attention to the biological reasons which make emphasis on psychological factors, and social concepts that explain deviant behavior exceptionally by social causes are examined. The author identifies the following groups of factors that cause deviant behavior of personality: external conditions of the environment, external social conditions, internal inherited biological and constitutional grounds, inner personal reasons and mechanisms of deviant behavior.

It is concluded that there are various interrelated factors underlying the genesis of deviant behavior, namely: 1). individual factor, which operates at the level of psycho-biological prerequisites for deviant behaviour that complicate social and psychological adaptation of the individual; 2). pedagogical factor, which is displayed in the defects of school and family education; 3). the psychological factor that reveals unfavourable features of the

interaction of the individual with his closest surrounding in the family, on the street, in a group, and which is primarily displayed in actively-elective attitude of the individual to the communicational environment, to the norms and values of his environment; 4). the social factor, which is determined by the social, economic and political conditions of the society existence.

Key words: *combatants, personality, deviant behavior, socialization, participant in military operations, delinquent behavior, factors, theory, concepts, sociological approach, psychological approach, frustration, social role.*

Постановка проблеми. Проблема девіантної поведінки викликає великий інтерес в різних галузях наукових знань. Дослідження девіантної поведінки у світовій психологічній літературі представлені достатньо широко, а в сучасній вітчизняній психології і педагогіці є визначальними, тому що саме девіантна поведінка перешкоджає соціалізації та ресоціалізації особистості, її становленню й формуванню, розвитку її громадянської самосвідомості. Крім того, встановлено, що девіантна поведінка комбатантів у багатьох випадках згодом трансформується у делінквентну форму поведінки із всіма її кримінальними елементами і становить суттєву небезпеку, як для самої особистості військовослужбовця, його подальшого розвитку, так і для всього суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема відхилень у поведінці військовослужбовців та її наслідки привертала увагу дослідників в різних галузях науки, набуваючи дедалі більш розширеного та різноаспектного відображення у працях як українських, так і зарубіжних дослідників (Б.М. Алмазов, А.А. Александров, С.І. Болтівець, Н.В. Абдюкова, І.С. Булах, Л.С. Виготський, М.І. Дідора, О.В. Змановська, І.С. Кон, В.В. Клименко, А.І. Кочетов, Ю.А.Клейберг, Н.Ю. Максимова, Л.Е. Орбан-Лембрик, О.С. Матвійчук, В.Ф. Моргун, В.Д. Менделевич, О.С. Ніколенко, В.М. Оржеховська, А.О. Реан, М.Г. Ярошевський, В.О. Татенко, М.В. Савчин, Т.М. Титаренко, В.О. Тюріна, Д.І. Фельдштейн, С.Т. Шацький та інших вчених).

Метою статті є аналіз виявлених у психологічних дослідженнях основних чинників, які впливають на формування і виникнення девіантної поведінки учасників бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Сучасні знання про девіантну поведінку особистості дозволяють стверджувати, що ми маємо справу з надзвичайно складною формою соціальної поведінки особистості, яка детермінується системою взаємопов'язаних факторів та механізмів. Суть девіантної поведінки полягає в тому, що людина не дотримується вимог соціальної норми, вибирає відмінний від вимог загальноприйнятої норми варіант поведінки в тій чи іншій ситуації, що веде до порушення процесу взаємодії особистості - особистість та суспільство - особистість. В основі відхилень у поведінці переважно лежить конфлікт інтересів, цінностей, розбіжність потреб, деформація засобів їх задоволення, помилки та недоліки виховання, життєві невдачі та прорахунки. Девіантна поведінка виникає у зв'язку із незнанням суб'єктом норм моралі та законів (соціалізаційні проблеми), а також може поєднується з хорошим знанням норм моралі та законів, але розуміння того, що так поводитись не можна, не зупиняє індивіда, який обрав саме такий спосіб самоствердження(особистісні проблеми). Найбільш влучною, на наш погляд, є позиція Є.В.Змановської, відповідно до якої суттєвими індикаторами девіантної поведінки є такі специфічні її ознаки:

- 1) невідповідність загальноприйнятим чи офіційно встановленим соціальним нормам (законам, правилам, традиціям, соціальним установкам), тобто девіантна поведінка – це порушення не будь-яких, а лише найбільш важливих для даного суспільства й даного часу соціальних норм;
- 2) негативна оцінка девіантної поведінки й особи, яка її проявляє, з боку інших людей, суспільний осуд чи вимоги соціальних санкцій, у т.ч. й кримінального покарання;
- 3) завдання реальної шкоди самій особистості чи оточуючим людям;
- 4) стійке повторення;
- 5) узгодження із загальною спрямованістю особистості;
- 6) супроводження різними проявами соціальної дезадаптації;
- 7) виражена статево-вікова й індивідуальна своєрідність [2].

Важливим питанням у дослідженні девіантної поведінки військовослужбовців є з'ясування її детермінованості (причин, мотивів, чинників). Психологи (С.А. Белічева, А.А.Бесєдін, О.В. Змановська, Ю.А. Клейберг, О.Наконечна, Г.Шевчук, А.Шевчук, Н.Ю.Максимова та ін.) відзначають біологічні, соціально-психологічні, педагогічні, соціальні фактори формування девіантної поведінки, але у своїх дослідженнях зосереджуються саме на соціально-психологічних факторах. Розглядаючи детермінанти девіантної поведінки, звертають увагу передусім на внутрішні психологічні, особистісні фактори, а також на їх виявлення у соціальному просторі. У своєму дослідженні ми зупиняємось, насамперед, на соціально-психологічних факторах девіантної поведінки військовослужбовців, оскільки це питання практично значуще для розроблення психокорекційної програми та введення комбатантів до нормального існування у суспільстві із виконанням ними значущих для соціуму ролей. При цьому слід особливу увагу звернути на проблеми розвитку особистості. Детермінацію Є.В. Змановська [2] розуміє як сукупність факторів, які провокують, посилюють чи підтримують

девіантну поведінку. Загальними факторами, що зумовлюють поведінкові девіації, вчені вважають дефекти правової та моральної свідомості, викривлення змісту потреб особистості, негативні риси характеру, порушення емоційно-вольової сфери та інше. Стимулюючими факторами делінквентної поведінки є поєднання неправильного розвитку у контексті виховання та формування особистості та несприятливих ситуацій, які каналізують поведінкові відхилення, в які потрапляє військовослужбовець. Протиправна поведінка найчастіше детермінується недоліками інститутів первинної та вторинної соціалізації та недоліки у роботі агентів первинної та вторинної соціалізації, що сприяє формуванню стійких негативних психологічних властивостей, які стимулюють скоєння аморальних та протиправних вчинків [9, с. 12-15].

Ю.А. Клейберг трактування причин девіантної поведінки тісно пов'язує з розумінням самої природи цього соціально-психологічного явища. Відомо, що в людській поведінці поєднуються компоненти різного рівня – біологічні, психологічні і соціальні. Залежно від того, якому з них в рамках тієї чи іншої теорії приділяється важливе значення, визначаються й основні причини цієї поведінки [4].

Дослідниця Є.В.Змановська визначає групи факторів, що детермінують девіантну поведінку особистості: – зовнішні умови фізичного середовища; – зовнішні соціальні умови; – внутрішні спадково-біологічні і конституційні передумови; – внутріособистісні причини і механізми девіантної поведінки. До зовнішніх фізичних умов девіантної поведінки відносять такі фактори, як кліматичний, геофізичний, екологічний та ін. Наприклад, такі явища, як шум, геомагнітні коливання, можуть стати неспецифічними причинами агресивної або іншої небажаної поведінки. Навпаки, благоприємні умови зовнішнього середовища можуть знижувати вірогідність девіацій. Більш важливим фактором, який діє на поведінку особистості, є зовнішні соціальні умови. До них відносяться: – суспільні процеси (соціально-економічна ситуація, державна політика, традиції, мода, засоби масової інформації та ін.); – характеристики соціальних груп, в які включена особистість (расова приналежність, етнічні установки, субкультура, соціальний статус, приналежність до навчально- професійної групи, референтна група); – мікросоціальне середовище (рівень і стиль життя сім'ї, психологічний клімат у сім'ї, особистості батьків, характер взаємовідносин у сім'ї, стиль сімейного виховання, друзі, інші значимі люди) [2, с. 26–27].

Існують підходи, які роблять акцент на психологічних факторах, і соціальні концепції, що пояснюють девіантну поведінку виключно соціальними причинами. Розглянемо ці підходи. Дослідження соціологів кінця XIX – початку XX ст. Ж. Кет- ле, Є. Дюркгейма, М. Вебера, Л. Леві-Брюля та ін. виявили тісний зв'язок відхиленої поведінки з соціальними умовами існування людей. Статистичний аналіз різних аномальних поведінкових явищ (злочинів, самогубств, проституції, хуліганства), проведений Ж. Кетле, Є. Дюркгеймом за певний історичний відрізок часу, показав, що кількість аномалій у поведінці людей весь час зростала в періоди війн, економічних криз, соціальних потрясінь, що спростовувало теорію «врожденного» злочинця, вказуючи на соціальні корені цього явища [4, с. 19]. Соціологічні теорії виділяють соціальні фактори поведінкових відхилень і пояснюють девіантну поведінку в контексті суспільних процесів і норм, що виробляються суспільством. Відповідно до них поведінкові девіації підпорядковуються соціальним закономірностям, залежать від часу, структури суспільства та характеру суспільних відносин. Соціальні девіації можна прогнозувати і на основі цього розробляти превентивні заходи і певною мірою керувати ними. Найбільш відомі представники даного напрямку: О.Конт, А.Кете, Е. Дюркгейм, М. Вебер та інші. Основоположником соціології девіантної поведінки вважається французький соціолог Еміль Дюркгейм. Він мав значний вплив на дослідження взаємовідносин між індивідом і суспільством. Основним принципом пояснення людської поведінки вважав «колективні уявлення», що формувалися в суспільстві і набували значення особливих фактів соціального життя. Його дослідження проблем злочинності та аналіз самогубств посідають чільне місце в соціологічній науці. Дюркгейм запропонував теорію «аномії», яку розумів як стан соціальної дезорганізації, соціального вакууму, коли старі норми й цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не затвердились. Термін «аномія» в перекладі з французького, означає «відсутність закону, організації». Різні соціальні патології, на думку Дюркгейма, – це суспільні явища, що мають об'єктивну природу) [5, с.8].

Р. Мертон пояснює девіантну поведінку як результат неузгодженості між прагненнями, що визначаються культурою, і соціальною структурою, що має забезпечувати засоби їх досягнення. Щоб досягти успіху в реалізації бажань при невідповідності умов, особистість адаптується до цих суперечностей, використовуючи наступні шляхи: конформізм (повне прийняття соціально схвалюваних цілей і засобів їх реалізації); інновації (прийняття цілей, відкидання легітимних способів їх досягнення); ритуалізм (негнучке відтворення звичних засобів); ретризм (пасивне уникнення, відхід від виконання соціальних норм, наприклад, у формі наркоманії); заколот (активний бунт, відкидання соціальних норм). Конфлікт між цілями і засобами їх досягнення призводить до аномічного напруження, фрустрації й пошуку [7].

Різними авторами називаються й інші фактори соціальних девіацій: індивідуальні відмінності між учасниками соціальної взаємодії, соціальна толерантність та фрустрація, невідповідність між особистими якостями людей і розподілом благ, вплив норм девіантної субкультури, негативна пропаганда через ЗМІ тощо.

Разом з тим соціологи виявили обернено пропорційний зв'язок між соціально-економічними умовами існування суспільства і девіантною поведінкою. У рамках вітчизняних досліджень проблеми девіантної поведінки в основному пояснюються двома причинами: суперечністю між вимогами норми і вимогами життя, з однієї сторони, і невідповідністю вимог життя інтересам даної особистості – з другої.

Деякі дослідники вважають, що головною причиною всіх соціальних відхилень є соціальна нерівність. Де протиріччя зростають на підґрунті нерівних можливостей задоволення потреб в залежності від того, до якої соціальної групи відноситься індивід, який соціальний статус він має. Соціологічні теорії не пояснюють, чому в одних і тих же соціальних умовах різні люди демонструють різну поведінку. Слід відзначити, що соціальні умови дійсно визначають характер соціальних девіацій (масштаб поширення даних явищ у суспільстві чи соціальній групі). Проте їх недостатньо для пояснення причин і механізмів девіантної поведінки конкретної особистості. Найбільш популярним, основним і водночас загальним критерієм норми психічного розвитку виступає здатність суб'єкта до адаптації (В.Скотт). Для західної психології і психотерапії критерій адаптивності є найбільш універсальним. [4, с. 20].

Вітчизняна психологія розглядає соціальну адаптацію, як один із аспектів психічного розвитку. Відтак це розуміння припускає не тільки нормальний перебіг процесу соціалізації та ресоціалізації, але й прогресивний, хоч і нерівномірний розвиток творчих здібностей, перш за все, пов'язаних із процесом формування особистості. Звичайно це можливо лише за умови, що в цьому процесі повинні виділятися якісні новоутворення. До цього висновку приходять і деякі зарубіжні психологи. «Оцінка норми і аномалії в контексті розвитку потребує знайомства з загальними принципами розвитку при власному відношенні до особистості» (М. Герберт, 1974). Невпевненість у собі, зменшена активність і низька самооцінка розглядаються, як джерела порушення соціальної адаптації й аномалій розвитку.

Деякі вчені (Дж.Мід, М. Дойч) пов'язують девіантну поведінку з поняттям «соціальна роль» або «соціальна функція особистості»: людина може брати на себе різні ролі, в тому числі й девіантну роль. Однією з причин поведінкових відхилень, на думку вчених (Г. Сайк, Д. Матза), є ставлення самої особистості чи соціальної групи до соціальних норм. Щоб звільнитися від тиску моральних вимог і виправдати свої вчинки, людина звертається до механізмів психологічного захисту: «нейтралізує» дії норм різними способами – посиляється на високе почуття дружби, заради якої скоєно девіантний вчинок; заперечує наявність жертви; виправдовує власну поведінку девіантністю жертви або провокацією з її боку; заперечує свою відповідальність чи шкоду від своєї поведінки [8].

Висновки. Отже, слід зазначити, що існують різноманітні взаємопов'язані фактори, що обумовлюють генезис девіантної поведінки військовослужбовців. А саме: індивідуальний чинник, який діє на рівні психобіологічних передумов девіантної поведінки ускладнюючи соціальну та психологічну адаптацію індивіда у соціумі; педагогічний чинник, який проявляється в дефектах виховання через первинний та вторинний інститут соціалізації; психологічний чинник, що розкриває несприятливі особливості взаємодії індивіда зі своїми рідними та референтною групою, і який, перш за все виявляється в активно-виборчому відношенні індивіда до середовища спілкування, до норм і цінностей свого оточення, до психолого-педагогічних впливів сім'ї, школи, громадськості; соціальний чинник, який визначається соціальними, економічними, політичними умовами існування суспільства у якому знаходиться особистість. Аналіз літератури показав, що девіантна поведінка військовослужбовця є результатом складної взаємодії соціальних і психологічних факторів, дія яких, у свою чергу, каталізується через систему взаємин особистості.

Список використаних джерел:

1. Абдюкова Н.В. Соціально-психологічні детермінанти злочинності неповнолітніх / Н.В. Абдюкова // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ : Вид-во «Плай», 2003. – Вип. IV. – С. 158–164.
2. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняюще- гося поведения): учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.В.Змановская. – М. : Издательский центр «Акаде- мия», 2003. – 288 с.
3. Кіась А.В. Психологічний аналіз причин формування девіантної поведінки підлітків / А.В. Кіась // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К., 2009. – 516 с. – Т. 11. – Ч 6. – С. 198– 205.
4. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения: учебное пособие для вузов / Ю.А. Клейберг. – М. : Юрайт , 2001. – 160 с.
5. Клейберг Ю.А. Социальная работа и коррекция девиантного поведения подростков / Ю.А. Клейберг. – Кемерово, 1996. – 133 с.
6. Кондрашенко В.Т. Девиантное поведение подростков: социально-психологические и психиатрические аспекты / В.Т. Кондрашенко. – Минск : Беларусь, 1988. – 206 с.
7. Максимова Н.Ю. Основы психологии девиантной поведінки / Н.Ю. Максимова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 439 с.

8. Моргун В.Ф. Делинквентный подросток: учеб. пособие [Текст] / В.Ф. Моргун, К.В. Седых. – Полтава, 1995. – 161 с.
9. Березовський Ю. Е. Роль агентів соціалізації в процесі особистісного розвитку / Ю. Е. Березовський // Науковий вісник ВОІПОПП. – Вінниця, 2013. – №3 (149). – с. 12-15 (фахове видання).
10. Танчин І.З. Соціологія / Навчальний посібник. – К.: Знання. – 2008. – 351 с.
11. Мудрик А. В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В.А. Сластенина. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 200 с.

УДК:378.016:78

Г.О.Білозерська, м.Вінниця, Україна
anna_belozerskaya@email.ua

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МИСТЕЦЬКИХ ДИСЦИПЛІН

Анотація. Автор порушує проблему професійного становлення майбутнього вчителя мистецьких дисциплін, розглядає професійне спрямування спеціальних предметів в освітньому процесі мистецького факультету на основі посилення міжпредметних зв'язків, забезпечення професійного розвитку особистості студента, розкриття його індивідуальних можливостей, його самоактуалізацію, усвідомлення ціннісного ставлення до обраної професії. У статті висвітлюється стан дослідження проблеми в педагогічній теорії. Уточнюються зміст понять «самореалізація», «самопізнання», «самоактуалізація», «професійне становлення майбутнього вчителя мистецьких дисциплін». Визначаються педагогічні умови професійного становлення майбутнього вчителя мистецьких дисциплін.

Ключові слова: педагогічні умови, професійна самосвідомість, самоактуалізація, розвивальний освітній процес, самосвідомість, ціннісне ставлення.

Abstract. The author raises the problem of professional development of the future teacher of artistic disciplines, considers the professional direction of special subjects in the educational process of the arts department on the basis of strengthening interdisciplinary connections, ensuring the professional development of the student's personality, disclosing his individual abilities, his self-actualization, awareness of the value relation to the chosen profession. The article deals with the state of the problem research in pedagogical theory. The content of the concepts of "self-realization", "self-knowledge", "self-actualization", "professional formation of the future teacher of artistic disciplines" is clarified. The pedagogical conditions of professional formation of the future teacher of artistic disciplines are determined.

Key words: pedagogical conditions, professional self-consciousness, self-actualization, developmental educational process, self-awareness, value attitude.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Чільне місце в сучасній системі освіти посідає питання професійної підготовки майбутніх фахівців мистецьких дисциплін. Аналізуючи стан навчання у вищих навчальних закладах, необхідно відзначити, що останнім часом суттєво збільшилась кількість інформації, яку повинен засвоїти студент. Перед навчальними закладами професійної освіти поставлено завдання забезпечити підготовку кваліфікованих кадрів, конкурентоспроможних на ринку праці, здатних до творчості, професійного розвитку, освоєння й впровадження наукових та інформаційних технологій.

Професійна діяльність учителів мистецьких дисциплін передбачає залучення школярів до різних видів мистецтва, створення такого життєвого простору, що сприятиме всебічному розвитку та духовному становленню особистості.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Питання професійного становлення педагога розглядали класики зарубіжної (Й.Герbart, А.Дистервег, Я.Коменський, Й.Песталоцці та ін.) та вітчизняної (А.Макаренко, Г.Сковорода, В.Сухомлинський, К.Ушинський та ін.) педагогіки. Теоретичне підґрунтя підготовки педагогічних кадрів на народознавчій основі закладено в працях С.Русової, В.Скуратівського, М.Стельмаховича, В.Сухомлинського та ін. Концептуальні засади педагогіки вищої школи досліджені А.Алексюком, І.Бехом, І.Зязюном, Л.Кондрашовою, А.Кузьмінським та ін. Проблема професійної готовності вчителя стала предметом наукових розвідок Л.Григоренко, А.Капської, Н.Кузьміної, А.Ліненко, О.Мороз, О.Пехоти, С.Сисоевої, А.Троцько та ін.

Мета статті. Визначити педагогічні умови професійного становлення майбутнього вчителя мистецьких дисциплін.